

УДК 343.82:177

Олена Гальцова,*канд. юрид. наук,
асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ДО ПИТАННЯ ПОВАГИ ДО ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ЯК МІЖГАЛУЗЕВОГО ПРИНЦИПУ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

У статті досліджено теоретичні проблеми класифікації принципів кримінально-виконавчого права. З'ясовано, що міжгалузевим принципам не приділялось достатньої уваги. Сформульовано висновки щодо віднесення принципу поваги до прав і свобод людини до міжгалузевих.

Ключові слова: кримінально-виконавче право, принципи, класифікація, міжгалузеві принципи, повага до прав і свобод людини.

Постановка проблеми. Принципи права є актуальною проблемою сучасної юридичної науки та завжди привертала увагу вчених різних галузей права. Безумовно, принципи притаманні й сучасному кримінально-виконавчому праву України. На думку вітчизняних учених, саме в принципах якнайкраще відображається зміст права, його сутність і складові елементи; вони впливають на практику правозастосування, зумовлюючись цільовим характером діяльності органів та установ виконання покарань [18, с. 174].

Поглиблене вивчення наукової юридичної літератури свідчить про те, що принципи, незважаючи на значну увагу науковців до їх проблематики, дотепер викликають науковий інтерес, залишаючись актуальним питанням у доктрині кримінально-виконавчого права. Варто зазначити, що дослідження вчених присвячені переважно поняттю, ознакам, характерним рисам і значенню принципів права. Проте не менш важливою теоретичною проблемою принципів права є питання щодо їх класифікації. Як показує аналіз монографій, підручників, статей і тез наукових повідомлень, у представників як загальної теорії права, так і кримінально-виконавчого права немає єдності позицій щодо цього питання. Зокрема, більшість авторів приділяли увагу дослідженню тільки загальноправових і галузевих принципів кримінально-виконавчого права, не приділяючи достатньої уваги міжгалузевим принципам, відповідно, останні не отримали відповідне вирішення. З огляду на наведене необхідно визначити, яким є принцип поваги до прав і свобод людини: загальноправовим, галузевим чи міжгалузевим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми принципів кримінально-виконавчого права досліджували такі науковці, як І.Г. Богатирьов [1], М.Я. Гуцуляк [3], О.М. Джуца [7], Т.А. Денисова [6], Т.В. Рудник [15], А.А. Куценко [8], О.В. Лисодед [9], К.Б. Марисюк [10], І.С. Михалко [11], М.С. Пузирьов [14], О.Є. Скакун [17], А.Х. Степанюк [18], В.М. Трубников [21], М.П. Черненко [9] та інші. Незважаючи на

досить велику кількість робіт із цієї тематики, виникла нагальна потреба в ґрунтовному дослідженні міжгалузевих принципів та з'ясуванні їх значення в системі принципів цієї галузі права, зокрема, поваги до прав і свобод людини.

Метою статті є дослідження наукових праць фахівців кримінально-виконавчого права та визначення місця поваги до прав і свобод людини в системі принципів, її особливостей та значення для науки кримінально-виконавчого права.

Виклад основного матеріалу. Більшість вітчизняних учених кримінально-виконавчого права класифікують принципи на загальноправові, галузеві та міжгалузеві. Усі ці принципи взаємопов'язані [22, с. 440–441; 12, с. 20–21].

Особливе місце в системі принципів, як вважають науковці, посідають *загальноправові принципи*, оскільки вони властиві всім галузям права, є об'єктивними за своїм змістом, суворо детермінованими дійсністю, адже пояснюють соціально-політичне значення існування всіх інших правових установлень кримінально-виконавчого закону та тим самим надають законодавству ознак єдності, логічності й усталеності. Це означає, що під час формулювання загальноправових принципів учені не можуть уникнути високого ступеня абстрактності їх змісту. Загальноправові принципи виступають щодо галузевих як визначальні та стратегічні, охоплюючи своїм змістом результат правового впливу загалом [13, с. 114]. До загальноправових принципів науковці кримінально-виконавчого права відносять такі: 1) законність; 2) справедливість; 3) гуманізм; 4) демократизм; 5) рівність засуджених перед законом [3; 10; 16].

Галузеві принципи властиві тільки конкретній галузі права, що відображають її характерні особливості й сутність, мають специфіку та певну самостійність у межах цієї галузі права. Галузеві принципи кримінально-виконавчого законодавства порівняно із загальноправовими принципами швидше реагують на динаміку соціальних інтересів. Так, І.С. Михалко вказує, що такі принципи також повною мірою відображають предмет

правового регулювання всієї галузі права, деталізують засади кримінально-виконавчої діяльності, конкретизують та уточнюють правовідносини в процесі виконання й відбування покарань. До галузевих принципів науковці кримінально-виконавчого права відносять такі: 1) принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки; 2) принцип поєднання покарання з виправним впливом; 3) принцип взаємної відповідальності держави й засудженого; 4) принцип участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів та установ виконання покарань [11, с. 23].

Зрештою, під *міжгалузевими принципами* вітчизняні вчені зазвичай розуміють такі, що діють у декількох галузях права [20]; ключові ідеї, на яких базується функціонування декількох юридичних галузей [4, с. 204]. Варто зазначити, що наукова проблематика міжгалузевих принципів є досить складною. Як показує аналіз наукових праць, більшість дослідників приділяли увагу дослідженню лише загальноправових і галузевих принципів. Проте у своїх розвідках поруч із загальноправовими й галузевими принципами вони виокремлювали також міжгалузеві принципи, які розглядали лише під час вивчення окремих галузей та інститутів права. Однак спеціальних досліджень щодо них не проводилось, хоча вчені (наприклад, С.С. Алексєєв, В.В. Лазарєв, Л.С. Явич та інші) неодноразово підкресливали, що міжгалузеві принципи для науки становлять значний інтерес [5, с. 5–16]. Недостатня наукова розробка міжгалузевих принципів, як вважає О.Л. Захаров, стримує розвиток законодавчої техніки та правозастосування [5, с. 5].

Більш ґрунтовне визначення міжгалузевих принципів надали російські науковці Л.О. Сироватська та О.Л. Захаров. Наприклад, Л.О. Сироватська розуміє їх як основні керівні положення, які закріплені в праві та визначають внутрішню єдність і напрям розвитку таких норм, що регулюють схожі відносини, та проявляються в декількох галузях права [19, с. 44]. У свою чергу О.Л. Захаров наголошує, що це загальна для двох чи більше галузей права основна ідея, яка відображає закономірності та зв'язки розвитку суспільних відносин, нормативно закріплена в позитивному праві, спрямовує правове регулювання та визначає сутність і соціальне призначення права [5, с. 11].

Самостійних досліджень щодо міжгалузевих принципів не проводилось також у кримінально-виконавчому праві. Зокрема, дотепер науковцями не з'ясована їх роль у системі принципів. Дехто з учених кримінально-виконавчого права навіть вважає, що міжгалузеві принципи поглинаються галузевими. Тому дослідники пропонують виокремлювати тільки загальноправові й галузеві принципи, не наводячи при цьому переконливої аргументації [17, с. 57]. Не вступаючи в дискусію, зазначимо, що вирішити окреслену проблему можна, якщо з'ясувати насамперед значення міжгалузевих принципів. Із цього приводу науковці слушно стверджують, що такі принципи конкретизують зміст загальноправових принципів і забезпечують їх внутрішню єдність, спрощують тексти законів, роблять правові приписи більш

гнучкими й пристосованими для регулювання та охорони динамічних суспільних відносин, а в разі прогалин правового регулювання суспільних відносин покликані виконати роль компенсуючого механізму. Саме міжгалузевим принципам відведена значна роль у регулюванні суспільних відносин, тому їх дослідження має велике значення для визначення сутності права, правильного застосування правових норм і подальшого вдосконалення законодавства [5, с. 5].

Отже, підтримуючи думку О.Л. Захарова, зауважимо, що міжгалузеві принципи становлять інтерес для кримінально-виконавчого права та пов'язані із загальноправовими, конкретизуючи зміст останніх. Автор справедливо вказує, що один і той же міжгалузевий принцип по-різному проявляється в суміжних галузях права. На його переконання, це пов'язано з предметом, який регулює ця галузь права, та тим завданням, яке вона виконує [5, с. 16].

Міжгалузевими принципами кримінально-виконавчого права визнають такі: 1) диференціацію та індивідуалізацію виконання покарань; 2) невідворотність виконання й відбування покарань [11, с. 22]. На нашу думку, до них варто також віднести принцип поваги до прав і свобод людини, який після нормативного закріплення в ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) став принципом кримінально-виконавчого законодавства, виконання й відбування покарань.

Такого висновку ми дійшли на підставі того, що засуджені користуються всіма правами людини й громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених законами України та встановлених вироком суду (ч. 3 ст. 63 Конституції України, ч. 2 ст. 7 КВК України). Тому прояв принципу поваги до прав і свобод засудженого під час відбування покарань пов'язується також з іншими галузями права, а не лише з кримінально-виконавчим. Отже, цей принцип діє в багатьох галузях права (адміністративному, міжнародному, трудовому, сімейному, конституційному, кримінальному, кримінально-процесуальному, цивільному, господарському тощо), проте дещо по-різному. Таким чином, як міжгалузевий принцип повага до прав і свобод людини під час відбування покарань зумовлюється змістом предмета суспільних відносин, який регулює кожна з галузей права, та завданням, яке вона виконує. Розглянемо, як проявляється в інших галузях права повага до прав і свобод людини під час відбування засудженими покарань.

У конституційному праві принцип поваги до прав і свобод людини знаходить вияв у таких положеннях: 1) засуджені особи під час виконання/відбування покарань мають право обирати народних депутатів до Верховної Ради України, брати участь у виборах Президента України та всеукраїнському референдумі; 2) засуджені особи під час виконання/відбування покарань не позбавляються громадянства України; 3) засудженим гарантуються забезпечення й реалізація фундаментальних прав людини, що закріплені в міжнародних правових актах і Конституції України та постають із факту відповідальності держави перед цією особою під час її ув'язнення; 4) у нор-

мах Конституції України визначено правове регулювання діяльності органів та установ виконання покарань тощо.

В адміністративному праві принцип поваги до прав і свобод людини проявляється насамперед у регулюванні суспільних відносин у таких сферах діяльності: 1) здійснення контролю й нагляду за установами та органами виконання покарань (розділ 4 КВК України); 2) проходження служби співробітниками цих органів, які під час здійснення своєї діяльності повинні дотримуватись норм Конституції України, КВК України, Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, посадових інструкцій, законів України та інших нормативно-правових актів; 3) застосування адміністрацією установи виконання покарань фізичної сили, спецзасобів і зброї до засуджених відповідно до норм чинного законодавства (ст. 106 КВК України) тощо [2, с. 45–46].

У кримінальному та кримінально-процесуальному праві принцип поваги до прав і свобод людини знаходить вияв у регулюванні суспільних відносин, що виникають у сфері виконання покарань, а також під час призначення й звільнення від покарання засуджених осіб. Виконання покарання є складовою частиною виконання обвинувального вироку, і з дня набрання ним чинності починають реалізуватись норми кримінально-виконавчого права, що покликані забезпечити повагу до прав і свобод людини під час відбування нею покарання, а в разі їх порушення – гарантувати їй належний механізм захисту [2, с. 28].

Принцип поваги до прав і свобод людини в процесі виконання/відбування покарань у цивільному та господарському праві виявляється під час здійснення засудженими виробничо-господарської діяльності в установі виконання покарань, у трудовому праві – у частині регулювання праці засуджених тощо. Це свідчить про те, що держава поважає права засуджених так само, як і законотворчих громадян, не відмовляється від них та забороняє безпідставне обмеження їхніх прав і свобод. Наприклад, засудженим гарантуються оплата праці, створення безпечних умов праці, під час відбування покарання стаж роботи їм зараховується до загального стажу (ст. 8 та 107 КВК України). Вони не позбавляються правоздатності й дієздатності, хоча в здійсненні деяких прав і свобод засуджені особи обмежуються виключно внаслідок того, що перебувають в установі виконання покарань; не забороняються, а навпаки, усебічно підтримуються родинні зв'язки (зокрема, вони можуть вступати в шлюб, дозволяються побачення із членами своєї сім'ї) [2, с. 45–46] тощо.

Принцип поваги до прав і свобод людини діє також у міжнародному праві, оскільки більшість положень останнього знайшли втілення в міжнародно-правових документах у сфері захисту прав людини (наприклад, у Загальній декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права), у яких вказується, що права й свободи людини повинні поважатись також під час виконання/відбування кримінальних покарань [2, с. 45–46].

Як бачимо, принцип поваги до прав і свобод людини можна визнати міжгалузевим, що конкретизується за допомогою положень адміністративного, господарського, конституційного, кримінального, кримінального процесуального, цивільного, сімейного та інших галузей права. Проте водночас досліджуваному принципу притаманні свої ознаки, зумовлені предметом і сферою суспільних відносин, які регулює кримінально-виконавче право. Так, кримінально-виконавче право має своїм предметом вивчення широкого кола питань, одним із яких є основні закономірності процесу виконання й відбування кримінальних покарань, а також основні особливості правового регулювання суспільних відносин у цій сфері [2, с. 44]. Предметом регулювання кримінально-виконавчого права та законодавства є діяльність органів та установ виконання покарань, що постає з п. 14 ст. 92 Конституції України (виключно законами України визначаються організація й діяльність органів та установ виконання покарань) та ч. 1 ст. 1 КВК України (кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок та умови виконання й відбування кримінальних покарань).

Також на підтримку нашої позиції щодо віднесення принципу поваги до прав і свобод людини до міжгалузевих принципів можна навести твердження науковців, які визначають його як «дозволено все, що не заборонено законом» та «дозволено тільки те, що прямо дозволено законом, усе інше заборонено», а діяльність органів держави базується на дозвільно-заборонному принципі, оскільки здійснюється відповідно до їх компетенції в межах адміністративного, криміналістичного та процесуального циклів галузей і побудована на забороні виходити за ці межі [4, с. 204].

З огляду на це, оскільки покарання є заходом державного примусу, його виконання належить виключно до функцій держави та здійснюється спеціально уповноваженими органами й установами, які у своїй сукупності утворюють кримінально-виконавчу систему України [2, с. 28]. Тому органи та установи виконання покарань зобов'язані діяти на підставі, у межах і в спосіб, що передбачені чинним законодавством, неприпустимі звуження й обмеження прав і свобод засуджених під час відбування покарань, що проголошені Конституцією України, законами та підзаконними нормативними актами, на власний розсуд, крім випадків, визначених у законі та встановлених вироком суду.

Висновки

Принципи та їх класифікація є складною, важливою теоретичною проблемою, що має важливе методологічне значення для науки кримінально-виконавчого права. Ми згодні з твердженням науковців про те, що міжгалузеві принципи не існують ізольовано й відокремлено від загальноправових і галузевих принципів, завдяки їм здійснюються координація та взаємодія між галузями права, вони відіграють важливу роль у регулюванні суспільних відносин.

На нашу думку, принцип поваги до прав і свободи людини варто визнати міжгалузевим. Такий висновок ґрунтується на тому, що, крім кримі-

нально-виконавчого права, аналізований принцип притаманний також іншим галузям права, таким як адміністративне, міжнародне, трудове, сімейне, конституційне, кримінальне, кримінально-процесуальне, цивільне, господарське тощо. За їх допомогою цей принцип конкретизується й наповнюється відповідним змістом у межах предмета, який регулює кожна з галузей права, та завдань, які вона виконує. Це має важливе значення як для науки кримінально-виконавчого права, так і для правозастосовної діяльності, оскільки дає змогу повніше виявити загальні та специфічні риси, притаманні принципу поваги до прав і свобод людини, а також імперативно вказує умовам виконання покарань на дотримання тих ідей (положень), які знайшли закріплення в чинному законодавстві та на яких має будуватись їх діяльність, маючи на меті гарантування суб'єкту відбування покарань повагу до його прав і свобод.

Список використаних джерел:

1. Богатирьов І.Г. Кримінально-виконавче право України : [підручник] / І.Г. Богатирьов. – К. : Правова єдність, 2008. – 352 с.
2. Кримінально-виконавче право України : [навч. посібник] / [А.П. Гель, Г.С. Семаков, І.С. Яковець]; за ред. А.Х. Степанюка. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 624 с.
3. Гуцуляк М.Я. Поняття та зміст принципів кримінально-виконавчого права України / М.Я. Гуцуляк // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ України. – 2007. – № 2. – С. 213–218.
4. Загальна теорія держави і права: [підручник для студ. юрид. вищ. закладів] / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.]; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 584 с.
5. Захаров А.Л. Межотраслевые принципы права : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / А.Л. Захаров; Казанский гос. ун-т. – Казань, 2003. – 31 с.
6. Кримінально-виконавче право : [навч. посібник] / за ред. Т.А. Денисової. – К. : Істина, 2008. – 400 с.
7. Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини : [навч. посібник] / за заг. ред. О.М. Джузи. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 304 с.
8. Куценко А.А. Принципы кримінально-виконавчого права, їхнє значення для формування законодавства / А.А. Куценко. – Х. : Право, 2005. – 129 с.
9. Термінологічний довідник із застосування кримінально-виконавчого законодавства / [О.В. Лисодєд, М.П. Черненко]; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х. : Кроссроуд, 2010. – 92 с.
10. Марисюк К.Б. До питання про поняття принципів кримінально-виконавчого права України / К.Б. Марисюк // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 29–30 травня 2009 р.). – Луцьк, 2009. – С. 587–588.
11. Михалко І.С. Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених : [монографія] / І.С. Михалко. – Х. : Право, 2013. – 200 с.
12. Науково-практичний коментар до Кримінально-виконавчого кодексу України / за заг. ред. І.Г. Богатирьова. – К. : Атіка, 2010. – 344 с.
13. Правознавство : [підручник] / за ред. В.В. Колейчикова, А.М. Колодія. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 752 с.
14. Пузирьов М.С. Реалізація принципу гуманізму виконання і відбування покарання в умовах ізоляції засуджених / М.С. Пузирьов // Право і суспільство. – 2012. – № 6. – С. 141–145.
15. Рудник Т.В. Реалізація принципу гуманізму при виконанні і відбуванні покарання у виді позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Т.В. Рудник; Академія адвокатури України. – К., 2010. – 21 с.
16. Рудник Т.В. Гуманізм як принцип кримінально-виконавчого права / Т.В. Рудник // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 11. – С. 142–145.
17. Скакун О.Є. Про принципи кримінально-виконавчого права України / О.Є. Скакун // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – Вип. 41. – С. 55–62.
18. Степанюк А.Х. Роль принципів у формуванні кримінально-виконавчого законодавства / А.Х. Степанюк // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2000. – № 1. – С. 171–181.
19. Сыроватская Л.А. Принципы трудового права / Л.А. Сыроватская // Сыроватская Л.А. Трудовое право : [учебник] / Л.А. Сыроватская. – М. : Высшая школа, 1995. – С. 42–60.
20. Теорія держави і права : [підручник] / за ред. О.В. Петришина. – Х. : Право, 2014. – 368 с.
21. Трубников В.М. Поняття виправно-трудового права. Предмет і система курсу : [конспект лекцій] / В.М. Трубников, В.М. Харченко. – Х. : УкрЮА, 1994. – 20 с.
22. Трубников В.М. Про систему принципів кримінально-виконавчої політики України / В.М. Трубников // Від громадянського суспільства – до правової держави: тези III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 квітня 2007 р.). – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. – С. 439–447.

В статье исследуются теоретические проблемы классификации принципов уголовно-исполнительного права. Установлено, что межотраслевым принципам не уделялось достаточное внимание. Сформулированы выводы об отнесении принципа уважения к правам и свободам человека к межотраслевым.

Ключевые слова: уголовно-исполнительное право, принципы, классификация, межотраслевые принципы, уважение к правам и свободам человека.

In the article theoretical problems of classification of principles of the criminally-executive law are investigated. It has been established that sufficient attention has not been given to interdisciplinary principles. Conclusions are drawn on the attribution of the principle of respect for human rights and freedoms to interdisciplinary principles.

Key words: criminally-executive law, principles, classification, interdisciplinary principles, respect for human rights and freedoms.